

neemt niet weg, dat Kant hiermeê aan elken kring den moed hergaf, om desnoods de rollen om te keeren, en te zeggen: „Uw bewustzijn is abnormaal ontwikkeld; met den inhoud van ons bewustzijn gaan we veiliger.” Zoo komt allengs het Christelijk bewustzijn tegenover het Humaniteitsbewustzijn te staan. De wet der „Wesensgleichheit” ging niet door. Er schenen tweeërlei soort van wezens te zijn, en de vraag wierd maar, hoe dit schijnbaar bestaan van tweeërlei soort subjecten te verklaren viel. Daarop antwoordde men van rationalistische zijde door ons dweepzucht en obscurantisme te verwijten; maar antwoorden wij op onze beurt door te wijzen op de „verduistering van het verstand”, tengevolge van de zonde, en de „verlichting van het verstand” door Woord en Geest.

⁷⁵⁾ Wel schijnt het anders, en houden Ritschl's volgelingen staande, dat hij juist sterker dan iemand aan alle philosophie „Thor und Thür verschlossen hat.” Zie J. THUKÖTTER. *Darstellung und Beurtheilung der Theol. Albr. Ritschl.* Bonn 1887. p. 9; maar ik kan hier niet anders dan zelfbedrog in zien. Feitelijk is toch ook bij hem alles een proces, dat eens op het Godsrijk uit moet loopen, en wat in dit proces breuke schijnt te slaan door geschiedenis van zondeschuld en verzoening is hem toch eigenlijk slechts een in het gemoed doorleefde en dus gedroomde geschiedenis, maar zonder kosmische realiteit. Ritschl staat zuiverder dan Schleiermacher door het uitbannen van philosophische Lehrsätze uit de Dogmatiek en zijn putten enkel uit de Schrift. Alvorens hij echter uit de Schrift gaat putten, maakt hij de uitlegging dier Schrift los van haar historische ontwikkeling en hangt ze op aan Ritschl's subjectief, puur philosophisch, uitgangspunt. Ritschl's Theologie zou ik liefst de Theologie van het „zelfbedrog” noemen; voor de eenvoudige geloovigen is ze de Theologie der misleiding.

⁷⁶⁾ Bedoeld is, dat alle reformatorische Kerken en Reformatoren, zonder verder betoog of beroep op een objectieven steun van buiten, hun Christelijke overtuiging met een: Wij gelooven en wij belijden, voor de wereld hebben uitgesproken. Dit geldt ook van het principium Veritatis: de Heilige Schrift. Er kan buitendien niet genoeg op gewezen worden, wat uitstekende kracht het kunstleven bezit, om de tyrannie van het Intellectualisme te breken. Een iegelijk die zin voor het schoone bezit, erkent het bestaan van nog een andere wereld, dan in het spinweb zijner eigen begrippen. En dit, of de aesthetici het bedoelen of niet, komt altoos aan de Religie ten goede.

⁷⁷⁾ De leer der „algemeene genade”, die, samenhangende met de „natuurlijke godgeleerdheid,” in het Calvinistisch leerstelsel zoo breede plaats beslaat, vloeit rechtstreeks voort uit de belijdenis van Gods hooge en vrijmachtige sovereigniteit. Niet enkel zijn Kerk, heel de wereld moet Hem eere geven. Edoch de wereld, die dit niet kan op de manier der kerk, ontving de „algemeene genade” om het op haar wijs te doen.

⁷⁸⁾ TAINE, *Philosophie de l'art dans les Pays-Bas*, Paris, 1869 p. 164/5: „D'ailleurs le Calvinisme qui règne les exclut des temples, en dans ce peuple de travailleurs économes et sérieux, on ne trouve point la représentation seigneuriale”. Cf. TAINE o. l. p. 156: „Les Grecs et les Romains n'avaient connu de l'homme et de la vie, que les pousses les plus droites et les plus hautes, la fleur saine qui s'épanouit dans la lumière; il (Rembrandt) en a vu la souche, tout ce qui rampe et moisit dans l'ombre, les avortons déformés et rabougris, le peuple obscur des pauvres, la juiverie d'Amsterdam, la populace fangeuse et souffrante d'une grande ville et d'un mauvais climat,